

درس اول

در این درس به ریشه واژه ادب، قسمت‌های ادب و تاریخ زبان فارسی می‌پردازیم:

۱. ریشه واژه ادب:

واژه ادب از واژه پهلوی (Dip) به معنی نوشتن گرفته شده و بازمانده آن هنوز در دبستان و دبیرستان موجود است، اما امروزه بیشتر لفظ ادبیات (جمع ادبیه) به جای ادب به کار می‌رود و مراد از آن، دانشهای متعلق به ادب یا علوم ادبی و آثار ادبی است.

در واژه‌نامه‌ها، واژه ادب را به معنی فرهنگ، دانش، هنر، حسن معاشرت، دعوت به مهمانی، حسن محضر، آزر و حسن خلق، حرمت، تأدیب و تنبیه معرفی کرده‌اند. و در اصطلاح نام دانشی است که قضا آن را شامل علوم ذیل دانسته‌اند:

لغت، صرف، نحو، معانی، بیان، بدیع، عروض، قافیه، قوانین خط، قوانین قرائت. و بعضی اشتقاق، قرض الشعر، انشاء و تاریخ را هم بدانها افزوده‌اند.

۲. قسمت‌های ادب:

در قلمرو ادبیات یا هنر بیان نيات به وسیله کلمات، اندیشه‌ها و احساسات هنرمند، به دو صورت شعر و نثر بیان می‌گردد و بدین جهت آثار ادبی به دو شاخه منظوم و منثور، منقسم می‌شود.

شعر: شعر در لغت به معنی دانش و فهم و ادراک است که چامه، سرور، سخن و چکامه نیز خوانده شده است و در تعریف اصطلاحی آن: کلامی موزون و مقفی که دارای معنی باشد.

نثر: نثر در لغت به معنی پراکنده، سخن پاشیده و غیر منظوم است و در تعریف اصطلاحی آن: نثر به نوشتار یا گفتاری اطلاق می‌شود، که در قیاس با شعر از نظم و ترتیبی که لازمه کلام منظوم است، یعنی از وزن و قافیه خالی باشد و با بحور عروضی مطابقت نکند.

۳. تاریخ زبان فارسی:

تاریخ زبان فارسی

زبان فارسی که یکی از زبانهای ایرانی است، از قدیمترین آثارِ بازمانده آن تا فارسی امروز، سه دوره تاریخی را گذرانده است. با توجه به آثارِ مکتوبِ این زبان از گذشته تا امروز، این سه دوره تاریخی عبارت است از:

۱. دوره باستان

از میان زبانهای متعددِ ایران باستان، تنها از چهار زبان مادی، سکایی، اوستایی و فارسی باستان، آثاری به جای مانده است. از زبانهای مادی و سکایی تنها تعدادی اسامی در نوشته‌های فارسی باستان ذکر شده است و اثر مستقلی از آنها در دست نداریم.

زبان فارسی باستان، یکی از شاخه‌های زبانهای ایرانی کهن، و زبان ایرانی کهن نیز شاخه‌ای از زبانهای هند و ایرانی، و زبانهای هند و ایرانی نیز شاخه‌ای از زبانهای هند و اروپایی است.

خطی که برای نوشتن زبان فارسی باستان در کتیبه‌ها به کار می‌رفته، با توجه به شکل نوشتاری آن — که مانند میخ بوده است — به خط میخی شهرت یافته و در دوره هخامنشی رواج داشته است.

۲. دوره میانه

زبانهای حدّ فاصلِ فارسی باستان و فارسی امروز را «زبانهای دوره میانه» گفته‌اند. این زبان از دوره اشکانی (۲۵۰ ق.م) شروع شده و تا انقراض سلسله ساسانی (۶۵۱ م.) یعنی حدود هزار سال ادامه یافته است. زبانهای دوره میانه به دو گروه: ۱. زبانهای گروه شرقی، ۲. زبانهای گروه غربی تقسیم می‌شود.

الف) زبانهای گروه شرقی عبارت است از: سکایی، سغدی، بلخی و خوارزمی؛

ب) زبانهای گروه غربی به دو گروه شمالی و جنوبی تقسیم می‌شود:

زبانهای میانه شمالی غربی، زبان ایالت «پارت»؛ و زبانهای میانه جنوبی غربی، زبان ایالت «پارس» است. زبانهای ایرانی میانه غربی را «زبان پهلوی» گفته‌اند. در

دولت اشکانی زبان رسمی و رایج حکومت، همین زبان پهلوی بوده است؛ بنابراین زبان ایرانی میانه شمال غربی را «پهلوی اشکانی» گفته‌اند. پس از روی کارآمدن ساسانیان، زبان ایرانی میانه جنوب غربی با عنوان «پهلوی ساسانی» زبان رسمی و رایج آن حکومت قرار گرفت. تفاوت زبان پهلوی اشکانی و پهلوی ساسانی بسیار اندک و در حد اختلاف لهجه‌ای و آوایی است.

از زبانهای ایالت پارت و پارس، آثار متنوع و متعدد فراوانی به جای مانده است. خط به کار رفته برای نوشته‌های متون فارسی میانه، به خط «پهلوی» شهرت یافته است.

۳. دوره جدید

زبانهای ایرانی دوره جدید به زبانهایی گفته می‌شود که پس از اسلام در قلمرو حکومت ایران رایج شده و تاکنون ادامه یافته است. این زبانها که صورت تحول یافته زبانهای دوره میانه است، امروز در پاره‌ای از مناطق کشورهای اطراف ایران گویشورانی دارد و جزو زبانهای زنده محسوب می‌شود. بعضی از مهمترین این زبانها عبارت است از: پشتو، تاجیکی، کُردی، آسی، یغناپی، مونجانی، ارموری، گومزاری، پامیری، بلوچی، تاتی، تالشی، گیلکی، طبری، لُری، بختیاری و....

زبان دری

از میان زبانهای دوره جدید، دولت سامانی، فارسی دری را به عنوان زبان رسمی و ادبی پذیرفت؛ اگرچه پیش از سامانیان، یعنی در عصر یعقوب لیث صفاری اولین اشعار فارسی بدین زبان سروده شده بود.

پس از رسمیت یافتن فارسی دری، این زبان با حروف الفبای عربی نوشته شد و به سرعت در قلمرو حکومت سامانیان رواج یافت و از همان آغاز دهها شاعر و نویسنده ایرانی، بدین زبان و خط، به آفرینش آثار متعدد ادبی و علمی دست زدند و تاکنون به عنوان اصلی ترین عامل اتحاد ملی و رمز هویت ایرانی به سیطره معنوی خود ادامه داده است.